

Η αποκαταστατική μεταχείριση της εγκληματικότητας ως νέα προοπτική στην αντεγκληματική πολιτική

Κατερίνα Σούλου
υποψήφια διδάκτορας
Aix-Marseille Université

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με τον Ricoeur¹, το “(κατά)δικάζειν” (οφείλει να) αποβλέπει μακροπρόθεσμα στο να επανοικοδομήσει και να αποκαταστήσει την κοινωνική ειρήνη, αναγνωρίζοντας την θέση που πρέπει να έχει ο καθένας μέσα στην κοινωνία. Έτσι, ενώ ο βαθύτερος σκοπός του ποινικού δικαίου είναι η εξασφάλιση της κοινωνικής ειρήνης (προστασία εννόμων αγαθών και ατομικών ελευθεριών)², αμφισβητείται εάν το σύγχρονο ποινικό δίκαιο μέσω μιας ολοένα και περισσότερο κατασταλτικής πολιτικής καταφέρνει να επιτελέσει το λόγο και το σκοπό της ύπαρξής του, το « *raison d'être* » του. Αρκεί να μελετήσει κανείς την κατάσταση των φυλακών τόσο στο επίπεδο υπερπληθυσμού όσο και στο επίπεδο του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο οι αποφυλακισμένοι εισέρχονται, την προβληματική τους επανένταξη και τα συνακόλουθα υψηλά επίπεδα υποτροπής, για να συμπεράνει ότι με μια στείρα κατασταλτική αντεγκληματική πολιτική, η εγκληματικότητα παραμένει υψηλή και η κοινωνική ειρήνη δεν επιτυγχάνεται. Το παρόν άρθρο ωστόσο δεν στοχεύει στην κριτική της κατασταλτικής πολιτικής, ούτε και παίρνει θέση κατά αυτής καθεαυτής. Θα επιχειρηθεί αντιθέτως η παρουσίαση μιας διαφορετικής πρότασης σχετικά με τη μεταχείριση της εγκληματικότητας εν γένει, εμπνευσμένης από την φιλοσοφία και τις αξίες της “Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης”.

Πρόκειται για μια διαφορετική προσέγγιση που μεταχειρίζεται την εγκληματικότητα περισσότερο ουμανιστικά, προκειμένου να εξασφαλιστεί όσο το δυνατόν περισσότερο η κοινωνική ειρήνη που αυτή διαταράσσει. Ωστόσο, η κεντρική ιδέα γύρω από την φιλοσοφία της αποκατάστασης δεν είναι καινούρια. Πράγματι, οι αξίες που προωθεί η αποκαταστατική ιδεολογία μπορούν να ανιχνευθούν σε τελετουργίες και πρακτικές αρχαίων πολιτισμών, μεταξύ των οποίων και η Αρχαία Ελλάδα³. Μάλιστα έχει συνδεθεί και με το “επανορθωτικό δίκαιο” του Αριστοτέλη⁴. Ωστόσο, ο σύγχρονος όρος “Αποκαταστατική ή Επανορθωτική Δικαιοσύνη (Restorative Justice)” εισήχθη για πρώτη φορά στην εγκληματολογική ορολογία κατά πάσα πιθανότητα τη δεκαετία του 1970⁵. Καθώς η νέα αυτή προσέγγιση γεννήθηκε από την πρακτική⁶, η θεωρητικοποίησή της ήταν και συνεχίζει να βρίσκεται σε εξέλιξη. Μέχρι σήμερα, δεν υπάρχει γενικώς αποδεκτός ορισμός της

¹ RICOEUR P., *Le Juste*, Paris, ed. Esprit, coll. « Philosophie », vol. 1, 1995, p. 185 et suiv.

² ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Χ., *Ποινικό Δίκαιο Γενικό Μέρος I*, Αθήνα, εκδόσεις Σάκκουλας, 2007, σελ. 1-25

³ BRAITHWAITE J., *Restorative Justice and Responsive Regulation*, Oxford University Press, 2002, p. 64-68

⁴ GAVRIELIDES T., ARTINOPOULOU V. (eds.), *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*, New York, Routledge, 2013

⁵ VAN NESS D., HEETDERKS STRONG K., *Restoring Justice : An Introduction to Restorative Justice*, 3rd ed. Cincinnati, OH: Anderson, 2006

⁶ SULLIVAN D., TIFFT L. (eds.), *Handbook of Restorative Justice, A global Perspective*, London, Routledge, 2006, p. 23-51 et p. 36-90

“Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης”, ωστόσο οι ειδικοί συμφωνούν σε ορισμένα βασικά σημεία της γενικής ιδέας.

Ως κοινωνικό κίνημα⁷, η Αποκαταστατική ιδεολογία αποτελεί ένα καινοτόμο σχέδιο-πρόταση αλλαγής του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και μεταχειριζόμαστε τις ανθρώπινες συγκρουσιακές καταστάσεις μέσα σε μια κοινωνία⁸. Ωστόσο, πέρα από την εφαρμογή της στη καθημερινή ζωή και πρακτική⁹, η Αποκαταστατική φιλοσοφία φέρει σημαντικές και καινοτόμες προτάσεις σχετικά με την ποινική σκέψη και πρακτική. Οι ανθρωπιστικές ιδέες που προωθεί αποτελούν και την δυναμική της. Είναι ο λόγος που την καθιστά δημοφιλή και λαμβάνουσα κεντρική θέση στις συζητήσεις περί αναμόρφωσης και εκσυγχρονισμού των ποινικών συστημάτων σε διεθνές επίπεδο¹⁰. Πράγματι, η αποκαταστατική θεωρητική προσέγγιση του εγκλήματος και αυτής της ευθύνης είναι ριζικά διαφορετική από αυτήν του κλασσικού ποινικού δικαίου (I) και εκεί έγκειται η ρίζα της διαφορετικότητας και της καινοτομίας των πρακτικών που προτείνει (II). Η “Αποκαταστατική Δικαιοσύνη” εφαρμόζεται ήδη σε πολλά κράτη με ή χωρίς θεσμική αναγνώριση, ακόμα και σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικότητας (III).

Τέλος, σημειώνουμε ότι το παρόν άρθρο προσεγγίζει την αποκαταστατική μεταχείριση της εγκληματικότητας από μια “μαξιμαλιστική σκοπιά”. Η μαξιμαλιστική προσέγγιση στηρίζεται στην άποψη ότι προκειμένου να εξασφαλίσουμε την αποκαταστατική μεταχείριση όσο γίνεται μεγαλύτερου αριθμού υποθέσεων και κυρίως των πιο σοβαρών (διότι σε αυτές η ανάγκη για αποκατάσταση είναι ακόμα μεγαλύτερη), χρειάζεται να ενσωματώσουμε την αποκαταστατική ιδεολογία στο Ποινικό σύστημα. Ο πιο γνωστός μαξιμαλιστικός ορισμός της αποκαταστατικής μεταχείρισης της εγκληματικότητας είναι αυτός του εγκληματολόγου Walgrave, δηλαδή “μια επιλογή για απόδοση δικαιοσύνης μετά την διάπραξη ενός αδικήματος, η οποία είναι πρωταρχικά προσανατολισμένη στην αποκατάσταση της ατομικής, σχεσιακής και κοινωνικής βλάβης που προκαλείται από το αδίκημα αυτό”¹¹. Ο προσδιορισμός “πρωταρχικά” υποδηλώνει αρχικά την συνύπαρξη με την κατασταλτική μεταχείριση της εγκληματικότητας, ειδικά στις πιο σοβαρές περιπτώσεις. Ωστόσο υπονοεί εξίσου μια αλλαγή προτεραιοτήτων, την πρόταξη της “αποκατάστασης” έναντι της “καταστολής” όπου αυτό είναι δυνατό, καθώς και τον περιορισμό της “καταστολής” στις πιο ελαφρές περιπτώσεις.

I. ΟΙ ΚΑΙΝΟΤΟΜΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ

α. Μια νέα ερμηνεία της έννοιας του εγκλήματος

Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της Αποκαταστατικής προσέγγισης, το έγκλημα δεν πρέπει να ερμηνεύεται απλά και μόνο ως μια παραβίαση ενός ποινικού νόμου που φέρνει αντιμετώπο τον δράστη της πράξης με το κράτος, το οποίο αναλαμβάνει να τον τιμωρήσει. Το έγκλημα επιφέρει

⁷ UMBREIT M. *et alii*, « Restorative Justice in the Twenty-First Century: A Social Movement Full of Opportunities and Pitfalls», *Marquette Law Review*, 89:251, 2005

⁸ Εξ’ άλλου, ως φιλοσοφία “αγγίζει” όλες τις κοινωνικές επιστήμες, καθώς αφορά την Εγκληματολογία και τη Θυματολογία, την Κοινωνιολογία, την Ψυχολογία, την Ανθρωπολογία κτλ.

⁹ Σχολείο, περιβάλλον εργασίας, γειτονιές κτλ.

¹⁰ CORNWELL D.J. *et al*, *Civilising Criminal Justice: An International Restorative Agenda for Penal Reform*, Sheffield on-London, Water-side Press, 2013

¹¹ “An option for doing justice after the occurrence of an offense that is primarily oriented towards repairing the individual, relational and social harm caused by that offense”, WALGRAVE Lode, *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*, Cullompton, Devon UK, Willan Publishing, 2008, σελ. 20

επιπροσθέτως τη “διάρρηξη” ενός κοινωνικού δεσμού, η οποία βλάπτει τις ανθρώπινες σχέσεις και τα ίδια τα άτομα, δημιουργεί ανθρώπινο πόνο και διαπροσωπικές ανάγκες¹². Επιπλέον, η εγκληματική πράξη δεν έχει βλαπτικές συνέπειες μόνο για τα θύματα, αλλά και για τα μέλη της κοινωνίας των πολιτών, καθώς και για τον ίδιο τον δράστη¹³. Το έγκλημα λοιπόν ερμηνεύεται ως ένα φαινόμενο περισσότερο περίπλοκο από μια απλή παράβαση ενός απρόσωπου Νόμου: μέσω των “φακών” της αποκαταστατικής προσέγγισης του εγκλήματος, τα πρόσωπα που εμπλέκονται, ο πόνος τους και οι ανάγκες τους “φωτίζονται”. Έτσι, εφόσον η αποκαταστατική θεωρία επικεντρώνεται στις κοινωνικές συνέπειες της εγκληματικής ενέργειας (και όχι στις νομικές) και στον ανθρώπινο πόνο (ατομικό ή συλλογικό) που αυτή προκαλεί, επικεντρώνεται εξίσου στο ζήτημα των υποχρεώσεων που ο καθένας οφείλει να αναλάβει προκειμένου να αποκατασταθεί, να επανορθωθεί, όσο είναι δυνατόν, αυτή η προβληματική κατάσταση. Διότι εφόσον ερμηνεύουμε το έγκλημα ως “βλάβη”, χρειάζεται να αναζητήσουμε “θεραπεία”, ή με άλλα λόγια “αποκατάσταση”.

β. Η “ενεργητική ανάληψη ευθύνης” (active accountability)

Ωστόσο, με τον όρο “αποκατάσταση” ή “επανόρθωση” δεν εννοούμε σε καμία περίπτωση την επαναφορά στην προ του εγκλήματος κατάσταση, διότι κάτι τέτοιο είναι εκτός πραγματικότητας. Δεν μπορούμε να φανταστούμε, για παραδείγμα, την επαναφορά ενός σπασμένου βάζου στην προ τον θρυμματισμό του κατάσταση. Αυτό που εννοούμε λοιπόν είναι την ενθάρρυνση για έμπρακτη, δηλαδή “ενεργή” ανάληψη της ευθύνης της πράξης, δηλαδή την οποιαδήποτε προσπάθεια εξομάλυνσης, άμβλυνσης της συγκρουσιακής κατάστασης και των συνεπειών της πάνω στις ζωές των εμπλεκόμενων μερών, μέσω ενεργειών ή παραλείψεων ανάλογα με τις ανάγκες και τις δυνατότητες των εκάστοτε προσώπων. Πράγματι, η αποκατάσταση μπορεί να πραγματοποιηθεί με κάθε δυνατό μέσο (όχι μόνο υλικό), προκειμένου να εξασφαλιστεί η όσο γίνεται περισσότερο εξομάλυνση της βλάβης¹⁴ και η κοινωνική επανένταξη όλων, όχι μόνο του δράστη αλλά και του θύματος¹⁵.

Σε αντίθεση με την “παθητική απόδοση της ευθύνης” της εγκληματικής πράξης στο δράστη και τον στείρο περιορισμό του σε κάποιο σωφρονιστικό ίδρυμα, η αποκαταστατική προσέγγιση ενδιαφέρεται λοιπόν περισσότερο για το τί αυτός είναι έτοιμος να αναλάβει, προκειμένου να αποκαταστήσει όσο το δυνατόν περισσότερο τις συνέπειες της πράξης του. Και αυτό εφόσον έρθει αντιμέτωπος “πρόσωπο με πρόσωπο” με τις συνέπειες αυτές, εκφρασμένες απευθείας από το/τα άτομο/α που τις βιώνουν άμεσα ή έμμεσα. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Levinas¹⁶ η έκθεσή μου στο

¹²ZEHR H., *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Scottsdale, PA: Herald Press, 1990, p. 181

¹³VAN NESS D., « New Wine and Old Wineskins: Four Challenges of Restorative Justice », *Criminal Law Forum* 4:251–76, 1993

¹⁴ Ωστόσο μέχρι στιγμής ούτε ο όρος “βλάβη” ούτε αυτός της “αποκατάστασης” έχουν πλήρως αποσαφηνιστεί στην αποκαταστατική θεωρία, βλ. VANFRAECHEM I., “Community, society and state in restorative justice: an exploration”, in MACHAY R. *et alii* (eds.), *Images of Restorative Justice Theory*, Frankfurt am Main, Verlag für Polizeiwissenschaft, 2007, pp.73- 91 (p. 76)

¹⁵ Πράγματι, η “αποκατάσταση” μπορεί να επιτευχθεί υπό διάφορες μορφές, π.χ. χρηματική καταβολή ως αποζημίωση, κοινωνοφελής εργασία, κτλ. ακόμα και η ίδια η επικοινωνιακή διαδικασία μπορεί να προσφέρει αποκατάσταση. Σε συζήτηση μου με την βελγίδα διαμεσολαβήτρια σοβαρών εγκληματικών περιπτώσεων Kristel Buntinx, παραδέχτηκε ότι η αποκαταστατική θεωρία επιτρέπει πράγματι την προσαρμοστικότητα στις εκάστοτε ανάγκες. Ως παράδειγμα έφερε μια υπόθεση διαμεσολάβησης στην οποία αυτό που συμφωνήθηκε από τους συμμετέχοντες ήταν η μετοίκηση του δράστη σε άλλη κομόπολη. Η αποκαταστατική προσέγγιση λοιπόν χαρακτηρίζεται από δημιουργικότητα σε σχέση με το τί μορφή μπορεί να πάρει η “αποκατάσταση”, ανάλογα με τις ανάγκες των εκάστοτε προσώπων. Για περισσότερα σε διαμεσολαβήσεις σοβαρών υποθέσεων στο Βέλγιο : Kristel Buntinx, *Victim-Offender Mediation In Severe Crimes*, 2007, Paper presented at a meeting jointly convened by the Probation Service and Facing Forward, 1-7, και *Suggnomè-Forum voor Herstelrecht en Bemiddeling*, 2007, p. 79

¹⁶ LEVINAS E., *Totalité et Infini. Essai sur l'extériorité* [1961], La Haye, Martinus Nijhoff, 4e éd., 1971, 3e impr., 1980 ; rééd. Le Livre de Poche, « Biblio Essais », 1990

“πρόσωπο του Άλλου”, γεννά και την ευθύνη μου απέναντί του. Ακόμα και αν δεν υπάρξει λεκτική επικοινωνία, η μόνη παρουσία του Άλλου με αναγκάζει να μην αγνοήσω την ύπαρξή του αλλά να την λάβω υπόψη. Εξ’ άλλου, σύμφωνα με τον ίδιο φιλόσοφο, η ευθύνη αυτή δεν είναι μια υποχρέωση απορρέουσα από το Λόγο, αλλά από την ανθρώπινη φύση μας. Ωστόσο, πώς ενθαρρύνεται η “ενεργητική ανάληψη της ευθύνης” μέσω της αποκαταστατικής προσέγγισης; Προκειμένου να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, είναι αναγκαίο να παρουσιάσουμε την λογική των “αποκαταστατικών συναντήσεων” και των “αποκαταστατικών πρακτικών”.

II. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΕΣ “ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ”¹⁷ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΕΣ “ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ”

Προκειμένου να επιτευχθεί λοιπόν η αποκατάσταση της προκληθείσας από το έγκλημα βλάβης, η “ενεργητική ανάληψη της ευθύνης” του δράστη¹⁸ ενθαρρύνεται μέσω των “αποκαταστατικών συναντήσεων” και των “αποκαταστατικών πρακτικών”, οι οποίες δεν αποτελούν, εξ’ άλλου, ένα πρόγραμμα αυστηρά προκαθορισμένο όσον αφορά τη μορφή τους. Αυτό εξασφαλίζει άλλοστε την προσαρμοστικότητα και τη δημιουργικότητα που τις χαρακτηρίζουν όσον αφορά τη μορφή που μπορούν να πάρουν. Πράγματι, οι “αποκαταστατικές συναντήσεις”, παρότι υπακούουν σε συγκεκριμένες αξίες και διέπονται από συγκεκριμένη δεοντολογία, παίρνουν την μορφή τους ανάλογα με τις εκάστοτε ανάγκες των συμμετεχόντων και την κουλτούρα της κοινωνίας στην οποία αυτοί ζούν. Ωστόσο σε τί διαφέρουν οι “αποκαταστατικές συναντήσεις” από τις “αποκαταστατικές πρακτικές”;

α. Η λογική των “αποκαταστατικών συναντήσεων”

Σε γενικές γραμμές, οι “αποκαταστατικές συναντήσεις” στοχεύουν στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για την “επικοινωνία” των “ενδιαφερόμενων μερών” μετά από ένα έγκλημα. Η συμμετοχή¹⁹ σε αυτές είναι *a priori* εθελοντική, έπειτα από κατάλληλη προετοιμασία των συμμετεχόντων από ειδικούς (τρίτα ουδέτερα πρόσωπα), οι οποίοι επιτελούν, οργανώνουν και καθοδηγούν αυτές τις συναντήσεις. Προκειμένου να αποτυπώσουμε την εικόνα των εν δυνάμει συμμετεχόντων σε μια αποκαταστατική συνάντηση, ας φανταστούμε μια πέτρα η οποία πέφτει μέσα στα νερά μιας λίμνης. Η πέτρα συμβολίζει την εγκληματική πράξη ενώ η λίμνη την κοινωνική ζωή. Τί συμβαίνει λοιπόν σε αυτή τη περίπτωση; Η πέτρα (έγκλημα) προκαλεί την εξάπλωση μιας διαταραχής μέσα στη λίμνη (κοινωνία), δημιουργώντας διαδοχικά κυκλικά κύματα. Το πρώτο “κύμα” θα μπορούσε να συμβολίζει λοιπόν τους “πρωταγωνιστές” αυτού του συμβάντος που συνδέονται άμεσα με το έγκλημα διότι το έζησαν, δηλαδή τον θύτη και το θύμα. Το δεύτερο “κύμα” τον περίγυρό τους, το τρίτο “κύμα” τα μέλη της κοινότητας στην οποία ανήκουν (γειτονιά, συνάδερφοι κτλ.), το τέταρτο τα μέλη της κοινωνίας των πολιτών στην πόλη ή στο νομό που βρίσκονται κ.ο.κ.

Πράγματι, οι συνέπειες, το αντίκτυπο και επομένως η βλάβη που προκαλείται από ένα έγκλημα δεν περιορίζεται μόνο στα άτομα που το βίωσαν προσωπικά, δηλαδή τα άτομα του πρώτου “κύματος”. Επομένως, εάν αυτά τα τελευταία δεν είναι διαθέσιμα ή δεν επιθυμούν να συμμετάσχουν

1. ¹⁷ VAN NESS D., STRONG K., "Chapter 4: Encounter." In, *Restoring Justice*. 2nd . Cincinnati: Anderson Publishing, 2003

¹⁸ BRAITHWAITE J., *Restorative Justice and Responsive Regulation*, Oxford University Press, 2002, WALGRAVE L., *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*, Cullompton, Devon UK, Willan Publishing, 2008, JOHNSTONE G., VAN NESS D. W. (eds.), *Handbook of Restorative Justice*, Cullompton, Willan Publishing, 2007 etc.

¹⁹ Οι συμμετέχοντες, εξ’ άλλου, είναι ελεύθεροι να αποχωρήσουν ανά πάσα στιγμή, αν το θεωρούν απαραίτητο.

σε κάποια αποκαταστατική συνάντηση, δεν υπάρχει θεωρητικά κανένα εμπόδιο για την οργάνωση κάποιας συνάντησης ανάμεσα στα άτομα του δεύτερου ή τρίτου “κύματος” ή κάποιου συνδυασμού τους μαζί με τους πρωταγωνιστές, αν βεβαίως το επιθυμούν ή το χρειάζονται. Εξ’άλλου μια αποκαταστατική συνάντηση σε συνδυασμό ατόμων που προέρχονται από αυτά τα διάφορα “κύματα” (με άλλα λόγια η όσο το δυνατόν περισσότερη συμμετοχή μελών της κοινωνίας των πολιτών) είναι παραπάνω από επιθυμητή: γιατί κάτι τέτοιο εξασφαλίζει αφενός την εκπροσώπηση της δημόσιας διάστασης του εγκλήματος και αφετέρου την ενεργητική ανάληψη ευθύνης για το εγκληματικό συμβάν (και) από την ίδια την κοινωνία.

Δίνοντας επί της ουσίας “πίσω” τον λόγο στα ενδιαφερόμενα μέρη μετά ένα εγκληματικό συμβάν, τους δίνουμε την δυνατότητα να νιώσουν ότι η όποια συζήτηση σχετικά με τη βλάβη που προκάλεσαν ή υπέστησαν τους “συμπεριλαμβάνει”. Εξ’άλλου, η δυνατότητα της κατά πρόσωπο αντιμετώπισης της συγκρουσιακής τους κατάστασης, ενδέχεται να τους ενδυναμώσει την αίσθηση ότι είναι “ενεργοί”, ουσιαστικά παρόντες και όχι στο περιθώριο. Η συμμετοχή σε αυτές τις συναντήσεις προϋποθέτει ότι ο δράστης, ακόμα και αν δεν παραδέχεται τα γεγονότα, τουλάχιστον δεν τα αρνείται. Πράγματι, ενθαρρύνεται η διήγηση των γεγονότων²⁰ από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, δηλαδή η αυτοπρόσωπη παράθεση του πως το βίωσαν. Αυτό επιτρέπει την κατάθεση της δικής τους “ιστορίας” χωρίς μεσάζοντες (δικηγόρους κτλ.) και δεσμεύεται από απόρρητο. Εν συνεχεία, και χωρίς σε καμία περίπτωση να υποβιβάζεται η συγκρουσιακή σχέση, τα άτομα καλούνται να παραθέσουν το αντίκτυπο των γεγονότων στην ζωή τους και να εκφράσουν τα συναισθήματα που έχουν²¹ καθώς και τις απορρέουσες ανάγκες τους. Έπειτα η συζήτηση μετατοπίζεται στο τι πρέπει να γίνει ώστε να αποκατασταθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η προβληματική κατάσταση (απορρέουσες υποχρεώσεις). Αντίθετα με τον εύλογο προβληματισμό σχετικά με την “ηπιότητα” αυτής της διαδικασίας σε σχέση με τον κατασταλτικό μηχανισμό, η έκθεση στον πόνο του άλλου, η κατά πρόσωπο αντιμετώπιση των συνεπειών μιας πράξης πάνω σε άλλους ανθρώπους, ενδέχεται να είναι το ίδιο ή περισσότερο επώδυνη²² σε σχέση με την επιβολή ποινής²³, όπως υποστηρίζεται άλλοστε από τους ειδικούς πάνω σε ζητήματα διαμεσολάβησης²⁴. Συναφής είναι η θεωρία της “επανενταξιακής ντροπής” (reintegrative shaming) του εγκληματολόγου Braithwaite²⁵.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι “αποκαταστατικές συναντήσεις” μπορούν να πάρουν διάφορες μορφές, ανάλογα με τις ανάγκες των εμπλεκόμενων μερών. Οι δυο μεγάλες κατηγορίες στις οποίες θα μπορούσαμε να εντάξουμε τις αποκαταστατικές συναντήσεις είναι: αφενός αυτές που περιλαμβάνουν “δύο μέρη”, δηλαδή τον δράστη και το (έμμεσο ή άμεσο) θύμα, δηλαδή αυτές που

²⁰ Αυτή η τακτική διήγησης στηρίζεται στην αντίληψη ότι η κοινωνική πραγματικότητα εξαρτάται από το πως τη βλέπουμε και τη βιώνουμε. Συνεπώς διηγούμενοι την οπτική μας πάνω στην πραγματικότητα, πέρα από το ότι τοποθετούμαστε επί αυτής, επί της ουσίας τη χτίζουμε. Επί πλέον και δεδομένου ότι ο λόγος δίνεται σε όλους τους συμμετέχοντες, η διαδικασία των διηγήσεων δημιουργεί ένα κλίμα συμμετοχής και ισότητας. Βλ. KELLEY P., “Narratives” in MIZRAHI T., DAVIS L.E. (eds.), *Encyclopedia of Social Work*, 20th ed. Washington: Nasw Press. Oxford, 2008, pp. 291-292

²¹ Είτε αυτά είναι μετάνοια, είτε είναι θυμός κτλ. Πράγματι, όλα τα συναισθήματα είναι ευπρόσδεκτα σε αυτές τις συναντήσεις (εφόσον δεν εκφράζονται με βία) γιατί επιτρέπουν την ενεργητικότητα των συμμετεχόντων και ενισχύουν την επικοινωνιακή διάσταση της διαδικασίας.

²² WALGRAVE L., *Restorative Justice, Self-interest and Responsible Citizenship*, Cullompton, Devon UK, Willan Publishing, 2008, p. 46

²³ Το “θύμα” παίρνει ανθρώπινη μορφή και εκφράζεται μπροστά στον δράστη. Αντίστοιχα, αυτή η διαδικασία επιτρέπει την “αποδαίμονοποίηση του εγκληματία”: ο δράστης ενθαρρύνεται να ξεδιπλώσει την ανθρώπινη μορφή του, τις αδυναμίες του. Αυτός ο αμοιβαίος “εξανθρωπισμός” είναι που επιτρέπει ενδεχομένως την προθυμία για “ενεργή ανάληψη της ευθύνης” ακόμα και την σχεσιακή αλλαγή των συμμετεχόντων (όπως θα δούμε στα παρακάτω παραδείγματα σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικής βλάβης).

²⁴ AERTSEN I., “Victim-offender Mediation with Serious Offences”, in Council of Europe Publishing (ed.), *Crime Policy in Europe*, Strasbourg, Council of Europe, 2004, pp. 75-86, p. 75.

²⁵ BRAITHWAITE J., *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, 1989

παίρνουν την μορφή διαμεσολάβησης²⁶. Αφετέρου αυτές που περιλαμβάνουν και άλλα άτομα, πιο έμμεσα εμπλεκόμενα, είτε αυτά ανήκουν στο περιβάλλον των άμεσα εμπλεκόμενων (συγγενείς, φίλοι, κτλ.) είτε ανήκουν στο ευρύτερο περιβάλλον τους (μέλη της κοινωνίας των πολιτών), οπότε σε αυτή τη περίπτωση μιλάμε για “κύκλους (circles)”²⁷ ή “συνεδρίες (conferences)”²⁸. Με βάση λοιπόν όχι τον αριθμό των συμμετεχόντων, αλλά τον βαθμό της (ενεργητικής ή παθητικής) εμπλοκής τους στο έγκλημα, προτείνουμε την διάκριση των “αποκαταστατικών συναντήσεων” σε “ανοιχτού” και “κλειστού” τύπου. Με άλλα λόγια και προκειμένου να επανέλθουμε στην εικόνα της λίμνης, όσο περισσότερη είναι η συμμετοχή ατόμων από το δεύτερο, τρίτο κτλ “κύμα”, τόσο περισσότερο μιλάμε για αποκαταστατικές συναντήσεις “ανοιχτού τύπου”.

β. Η λογική των αποκαταστατικών “πρακτικών”

Ενώ η συμμετοχή στις αποκαταστατικές συναντήσεις είναι *a priori* εθελοντική, τί γίνεται στην περίπτωση που μια αποκαταστατική συνάντηση είτε δεν είναι δυνατή, είτε τα άτομα που εμπλέκονται δεν επιθυμούν τη συνάντηση καθεαυτή; Μπορούμε ακόμα σε αυτή τη περίπτωση να επιδιώξουμε την “ενεργητική ανάληψη της ευθύνης” με κάποιον τρόπο; Πράγματι, εάν θεωρήσουμε τις αξίες του προωθεί η αποκαταστατική προσέγγιση του εγκλήματος ως σημαντικότερες από το *modus operandi* των κλασικών αποκαταστατικών “συναντήσεων”, όπως άλλωστε προτείνει η μαξιμαλιστική προσέγγιση, τότε θα πρέπει να αναζητήσουμε τρόπους προώθησης των αξιών αυτών. Αυτό γίνεται με τις αποκαταστατικές “πρακτικές”, δηλαδή με χειρισμούς και πρακτικές εμπνευσμένες από την φιλοσοφία της Αποκατάστασης, οι οποίες προωθούν περισσότερο την ενεργητική ανάληψη της ευθύνης παρά την παθητική της απόδοση. Ως παράδειγμα τέτοιων πρακτικών αναφέρουμε την κοινωφελή εργασία, την αποζημίωση κτλ.

III. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ (ΚΑΙ ΤΗΣ) ΣΟΒΑΡΗΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ;

Η αποκαταστατική προσέγγιση δεν αφορά μόνο τις ελαφριές περιπτώσεις παραβατικότητας αλλά αντιθέτως, και την σοβαρή εγκληματικότητα²⁹. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο εγκληματολόγος Walgrave³⁰ η σοβαρότητα μιας πράξης δεν μπορεί να αποτελεί ένα *a priori* επιχείρημα κατά της αποκαταστατικής μεταχείρισής του, αλλά το αντίθετο: δεδομένου του ότι η σοβαρή εγκληματικότητα δημιουργεί μεγαλύτερες βλάβες και ανθρώπινο πόνο³¹, η αποκατάσταση σε αυτές τις περιπτώσεις κρίνεται ακόμα πιο αναγκαία και σημαντική. Εξ’άλλου, και σύμφωνα με το άρθρο 10 της απόφασης-πλασιού του Συμβουλίου της 15ης Μαρτίου 2001 σχετικά με το καθεστώς των

²⁶AERTSEN I., et al., *Rebuilding community connections - mediation and restorative justice in Europe*, Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2004

²⁷PRANIS K., *The little book of circle processes*, Intercourse, PA: Good Books, 2005, COSTELLO B., WACHTEL J., & WACHTEL, T., *Restorative circles in schools: Building community and enhancing learning*. Bethlehem, PA: International Institute for Restorative Practices, 2010

²⁸ Οι αποκαταστατικές συναντήσεις με τη μορφή κύκλου ή συνεδρίας, σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να έχουν σαν αντικείμενο τον προσδιορισμό της ποινής. Αναφέρουμε για παράδειγμα έναν канаδό δικαστή που το 1992 διηθύνε έναν αποκαταστατικό κύκλο αποτελούμενο με μέλη της κοινωνίας των πολιτών, προκειμένου να προσδιορίσει το πώς θα έπρεπε να μεταχειριστεί έναν παραβάτη: v. LILLES, H. «Circle sentencing: Part of the restorative justice continuum», International Conference on conferences, circles and other restorative practices, Minneapolis, MN, USA, August 2002

²⁹ Για αποκαταστατικές πρακτικές σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικότητας: LIEBMANN M., *Restorative Justice: how it works*, London: Jessica Kingsley Publishers, 2007, p. 261

³⁰WALGRAVE L., *op. cit* p. 133

³¹ZEHR H., *The Little Book of Restorative Justice*, Interhouse, Good Books, revised, updated ed.2015, 112 pp.

θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες³², θεωρητικά δεν εξαιρείται κανένα έγκλημα από την δυνατότητα διαμεσολάβησης ανάμεσα σε δράστες και θύματα. Πράγματι, όπως αναφέραμε εισαγωγικά, η “μαξιμαλιστική προσέγγιση” της αποκαταστατικής μεταχείρισης της εγκληματικότητας δεν περιορίζει την εφαρμογή της στις ελαφριές περιπτώσεις παραβατικότητας, αλλά αντίθετα σε όλο το φάσμα του ποινικού δικαίου και σε συνεργασία με το ποινικό σύστημα. Προτείνει δηλαδή ένα είδος “συσσωμάτωσης” της αποκαταστατικής προσέγγισης μέσα στην αντεγκληματική πολιτική με τρόπο οριζόντιο και όχι περιορισμένα σε ορισμένα μόνο εγκλήματα. Και αυτό διότι παραδέχεται ότι η αποκαταστατική προσέγγιση της εγκληματικότητας δεν αποτελεί μια “θαυματουργή συνταγή”, ούτε και μια κοινωνική πανάκεια: αντιθέτως, έχει τα όριά της³³. Σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικότητας λοιπόν, η κατασταλτική πολιτική ναι μεν κρίνεται αναγκαία, ωστόσο αυτό δεν αποκλείει την ενδεχόμενη συνύπαρξή της με μια ταυτόχρονα αποκαταστατική πολιτική.³⁴

Μιλώντας για αποκαταστατική πολιτική σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικότητας, δεν αναφερόμαστε μόνο στις αποκαταστατικές πρακτικές, αλλά και στις αποκαταστατικές συναντήσεις. Άλλοστε η αποκαταστατική πρακτική της διαμεσολάβησης σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικής βίας διαφοροποιείται σε σχέση με την εφαρμογή της σε λιγότερο σοβαρές περιπτώσεις στο εξής: δεν αναζητείται τόσο η συμφωνία των μερών και η πρακτική λύση του προβλήματος, όσο η επικοινωνία, η έκφραση, η ειρηνοποίηση και η άμβλυνση του αισθήματος αδικίας και συνήθως λαμβάνει χώρα μετά την καταδίκη και τιμωρία των ενόχων³⁵. Για παράδειγμα αναφέρουμε αυτό που οι Baruch Bush και Folger ονομάζουν “μετασχηματιστική προσέγγιση (transformative approach)³⁶” της διαμεσολάβησης. Αυτή η προσέγγιση δεν θέτει ως πρωταρχικό στόχο την επίλυση της διαφοράς, αλλά περισσότερο την ενδυνάμωση (empowerment) και την αναγνώριση (recognition). Η “ενδυνάμωση” σημαίνει την εξουσιοδότηση και ενθάρρυνση των μερών να καθορίζουν τα απορρέοντα από την συγκρουσιακή σχέση ζητήματα και να αναζητούν λύσεις από μόνοι τους. Η “αναγνώριση” σημαίνει την αναγνώριση και συνειδητοποίηση των αναγκών και των συμφερόντων του άλλου μέρους και καλύτερη κατανόηση της οπτικής του. Η μετασχηματιστική διαμεσολάβηση “βοηθά τα μέρη να αναγνωρίσουν και να αξιοποιήσουν τις ευκαιρίες ηθικής ανάπτυξης που παρουσιάζονται εγγενώς από τη σύγκρουση”³⁷.

Πράγματι, σε διάφορα κράτη του κόσμου, μεταξύ των οποίων και πολλά ευρωπαϊκά, έχουν επιχειρηθεί αποκαταστατικές συναντήσεις μεταξύ ανθρώπων των οποίων οι ζωές συνδέθηκαν με ένα σοβαρό αδίκημα, όπως ανθρωποκτονία, σεξουαλική βία, ένοπλη ληστεία κτλ³⁸, ακόμα και τρομοκρατία³⁹. Όσον αφορά την προθυμία και τα κίνητρα των θυμάτων να προβούν σε μια τέτοια

³² <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001F0220&from=EN>

³³ WALGRAVE L., « Restorative Justice is not a panacea against all social evils », in AERTSEN I., PALI B.(eds.), *Social Restorative Justice*, Sage, 2017

³⁴ CORNWELL D., *Criminal Punishment and Restorative Justice: past, present and future perspectives*, Winchester, Waterside Press, 2006

³⁵ AERTSEN I., “Victim-offender mediation with serious offences”, in *Crime policy in Europe: good practices and promising examples* Council of Europe Publishing (Strasbourg), 2004, p. 82; UMBREIT M.S. et al., *Facing violence: The path of restorative justice and dialogue*, Monsey NY: Criminal Justice Press, 2003 p. 125

³⁶ BARUCH BUSH R.A., FOLGER J.P., *The Promise of mediation: responding to Conflict through Empowerment and Recognition*, San Francisco, Jossey-Bass Publishers, 1994, 296 p.

³⁷ *Ibid*, p.12

³⁸ UMBREIT et al., *Executive Summary: Victim Offender Dialogue in Crimes of Severe Violence. A Multi-Site Study of Programs in Texas and Ohio*, Center for Restorative Justice & Peacemaking, 2002, pp. 1-20, p. 7

³⁹ Αποκαταστατικός κύκλος στην Ιταλία σε περίπτωση τρομοκρατικής βίας“BERTAGNA G., CERETTI A., MAZZUCATO C.(eds.), *Il libro dell'incontro. Vittime e responsabili della lotta armata a confronto*, il Saggiatore, Milan, 2015, 466pp., Διαμεσολάβηση μεταξύ άμεσων και έμμεσων θυμάτων τρομοκρατίας με τους δράστες στη χώρα των Βάσκων“RODRIGUEZ E.P.(ed.), *Los ojos del otro. Encuentros restaurativos entre víctimas y ex miembros de ETA*, Santander, Sal Terrae, 2013, 324 pp. / Olalde, A.J., « Restorative Encounters in Terrorist Victimization in Spain:

επικοινωνιακή διαδικασία με τους δράστες, η εμπειρική έρευνα βρίσκεται ακόμα σε πολύ πρώιμο στάδιο και αυτό δεν μας επιτρέπει να γενικεύσουμε. Ωστόσο ορισμένες έρευνες δείχνουν ότι τα θύματα σε σοβαρές περιπτώσεις εγκληματικής βίας πράγματι επιθυμούν να συναντήσουν τους δράστες τους, προκειμένου να επικοινωνήσουν προσωπικά τον πόνο και τον θυμό τους, να απευθύνουν ερωτήσεις και να αναζητήσουν εξηγήσεις για ζητήματα που τους “στοιχιώνουν” ακόμα και αρκετά χρόνια μετά την εγκληματική πράξη, να δούν την αναγνώριση του πόνου τους από τους δράστες και να βάλουν ένα τέλος σε αυτή την επώδυνη για αυτά κατάσταση (closure)⁴⁰. Ταυτόχρονα η αποκαταστατική προσέγγιση προτείνει την (εφόσον είναι δυνατόν) ενεργή εμπλοκή των μελών της κοινωνίας των πολιτών (*supra*). Πράγματι, το κοινωνικό αντίκτυπο ορισμένων περιπτώσεων σοβαρής εγκληματικότητας (όπως π.χ. η τρομοκρατία) αλλά και η “δαιμονοποίηση” των δραστών από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη, απαιτούν μια πολιτική που να αμβλύνει όσο το δυνατόν περισσότερο τον δημόσιο τρόμο που αυτές οι πράξεις προκαλούν και τη θυματοποίηση της ίδιας της κοινωνίας⁴¹.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κάτι αλλάζει αργά αλλά σταθερά στην στην περί αντεγκληματικής πολιτικής συζήτηση παγκοσμίως. Η αποκαταστατικής προσέγγισης της εγκληματικότητας, παρά την συνεχή διαδικασία θεωρητικοποίησης της φέρει μια φιλοσοφία εμπειρέχουσα μια σημαντική ανθρωπιστική δυναμική. Οι δε χειρισμοί που προτείνει (αποκαταστατικές συναντήσεις και πρακτικές), παρότι επίσης σε εξέλιξη και συνεχή έρευνα, φαίνεται να έχουν ενθαρρυντικά αποτελέσματα. Αυτές οι σημαντικές θεωρητικές και πρακτικές καινοτομίες στον τομέα της μεταχείρισης του εγκλήματος, μας υποχρεώνουν να μην “κλείσουμε τα μάτια” σε αυτή τη νέα προοπτική. Αντιθέτως καλούμαστε να επανεξετάσουμε τις κλασικές ποινικές θεωρίες και πρακτικές. Με άλλα λόγια πρέπει να αναρωτηθούμε αν είναι καιρός να “αλλάξουμε σελίδα” στην αντίληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας και να εξερευνήσουμε σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο τις δυνατότητες της “Αποκατάστασης”. Πάνω από όλα, η αποκαταστατική προσέγγιση πρέπει να γίνει αντιληπτή ως ένα “νέο πακέτο”, μια καινούρια (πρακτική) Φιλοσοφία και γενικότερη στάση ζωής η οποία ουσιαστικά προτείνει μια αλλαγή προτεραιοτήτων: πρίν από την τιμωρία, την εξέταση των δυνατοτήτων αποκατάστασης, αντί της “παθητικής” απόδοσης της ευθύνης, την αναζήτηση “ενεργητικών” τρόπων ανάληψής της. Αφού γίνει αντιληπτή αυτή η ιδεολογία, πρέπει να αναζητηθούν οι καταλληλότεροι τρόποι για την εφαρμογή της σε μια κοινωνία, αναλόγως την κουλτούρα και τις συνήθειές της. Η εφαρμογή “αποκαταστατικών” πρακτικών, μη συνοδευόμενων από την ιδεολογία της αποκαταστατικής θεωρίας οδηγεί στην εργαλειοποίησή τους και επομένως εγγυμονεί την αποτυχία τους, ή τουλάχιστον, την καταδίκη της ενδεχόμενης εξερεύνησης της ουσιαστικής τους δυναμικής.

Theoretical Reflections and Practical Insights from Social Work », *Oñati Socio-legal Series*, 2014, 4 (3), pp. 404-426. <http://ssrn.com/abstract=2362472>

⁴⁰GUSTAFSON D. L., SMIDSTRA H., “Victim Offender Reconciliation in Serious Crime. A Report on the Feasibility Study Undertaken for the Ministry of the Solicitor General”, Canada, Langley, 1989, pp. 47-70. Cited in: GUSTAFSON D. L., “Exploring Treatment and Trauma Recovery Implications of Facilitating Victim Offender Encounters in Crimes of Severe Violence: Lessons from the Canadian Experience”, in ELLIOTT E., and GORDON R.(eds.), *New Directions in Restorative Justice: Issues, Practice, Evaluation*, Cullompton, Willan Publishing, 2005, pp. 1- 44, p. 3., WEMMERS J-A and CANUTO M., *Victims' Experiences with, Expectations and Perceptions of Restorative Justice: A Critical Review of the Literature*, Montreal, Department of Justice Canada, 2002, p. 28. UMBREIT M. and VOS B., “Homicide Survivors Meet the Offender Prior to Execution”, (2000) *Homicide Studies*, 63-87, p. 72.

⁴¹ROHNE H.-C. *Et alii*, “Challenging Restorative Justice - State-based conflict, mass victimisation and the changing nature of warfare”, in: AERTSEN I. *et alii* (eds.), *Restoring Justice After Large-scale Violent Conflicts: Kosovo, DR Congo and the Israeli-Palestinian Case*, Cullompton, Willan Publishing, 2008, pp. 3-45

Στη χώρα μας, η αποκαταστατική φιλοσοφία δεν είναι ευρέως γνωστή, ωστόσο πρακτικές “εμπνευσμένες” από την αποκαταστατική ιδεολογία (όπως διαμεσολάβηση) ανιχνεύονται στο πεδίο της Δικαιοσύνης ανηλίκων και σε αυτόν της μεταχείρισης της ενδοοικογενειακής βίας. Μέχρι στιγμής το ελληνικό δίκαιο δεν προβλέπει διαμεσολάβηση ή κάποια άλλη αποκαταστατική πρακτική σε ποινικές υποθέσεις, αν και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες είναι και θεσμικά αναγνωρισμένη (Γαλλία, Βέλγιο, Ολλανδία κτλ.) Προσφάτως εισήχθη στο ελληνικό δίκαιο η υποχρεωτική υπαγωγή ιδιωτικών διαφορών (αστικές και εμπορικές υποθέσεις) στη διαδικασία διαμεσολάβησης (άρθρο 182 του Ν. 4512/2018). Δεν θα επιχειρηθεί κάποια κριτική των πρακτικών αυτών έτσι όπως εισήχθησαν και ασκούνται στην Ελλάδα. Ωστόσο, και έπειτα από την ανάλυση που προηγήθηκε, θα πρέπει να αναλογιστούμε κατά πόσο η διαμεσολάβηση με τον τρόπο που προωθείται και ασκείται στην Ελλάδα ανταποκρίνεται πραγματικά σε αυτό που πρεσβεύει η αποκαταστατική θεωρία. Ακόμα περισσότερο, έπειτα από αυτές τις σημαντικές θεωρητικές και πρακτικές εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο στον τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής, έπειτα από την επιτυχημένη εφαρμογή της αποκαταστατικής προσέγγισης ακόμα και σε περιπτώσεις σοβαρής εγκληματικότητας, θα πρέπει να αναρωτηθούμε εάν η στείρα κατασταλτική αντιμετώπιση λιγότερο σοβαρών περιπτώσεων παραβατικότητας θα έπρεπε να έχει θέση στο ποινικό μας σύστημα.